

RODNA INFORMACIJA U FRAZEOLŠKOM RJEČNIKU (NA PRIMJERU HRVATSKOG I RUSKOG JEZIKA)¹

Abstract: Despite of the increased interest in gender issues in phraseological studies, gender-marked idioms are still inadequately lexicographically processed in Croatian and Russian phraseological dictionaries. There is still no comprehensive system for integrating gender information in dictionary entries that would be consistently applied. Therefore this article shows the inadequacies in Croatian and Russian phraseography and proposes the way gender information could be introduced to Croatian phraseological dictionaries in order to inform dictionary user about gender restricted use of certain idioms.

Keywords: lexicography, phraseography, gender information, gender-marked idioms

Frazeografija i rod

Rječnici su nezaobilazan objekt rodni istraživanja i nepresušan izvor informacija za istraživanje rodne problematike u jeziku. Danas se najčešće govori o seksizmu u rječnicima koji odražava i podržava diskriminaciju žena, a frazeološki rječnici često se koriste kao izvor podataka za opis rodni koncepata i stereotipa. Međutim, o problemu frazeografskog fiksiranja rodni elemenata u znanstvenoj se literaturi rijetko raspravlja.

U ruskom jezikoslovlju rodnom kao predmetom leksikografskog opisa frazema sustavno se bavi O. A. Vas'kova uvodeći termin *rodno relevantne informacije* (*гендерно значимая информация*) koji se odnosi na dio jezične jedinice pomoću kojeg se u svijesti govornika aktualiziraju rodna ograničenja u upotrebi i određeni rodni stereotipi, te smatra da ta rodno relevantna informacija treba biti uključena u rječnike (Vas'kova 2006: 6). I. V. Zyкова predlaže uvođenje rodne komponente u opis frazema i napominje da se ova komponenta može izraziti eksplicitno kroz deskriptivnu komponentu pomoću sema koji ukazuje na denotat muškog ili ženskog spola ili tako da se „rasipa“ po ostalim makrokomponentama frazeološkog značenja (Zykova 2002, cit. prema Vas'kova 2006: 35). Rodno relevantna informacija u rječnicima je sadržana u cijelom rječničkom članku, definicijama i ilustrativnom materijalu, ali i rodni odrednicama. Stoga E. Piirainen (1999), analizirajući njemačku frazeologiju, primjećuje da se kod leksikografske obrade frazema često ne ukazuje na rodna ograničenja te da se pritom koriste neadekvatne stilističke odrednice i umjetno iskonstruirani ilustrativni primjeri.

---

¹ Ovaj članak je nastao kao rezultat rada na projektu „Application of Phraseological Theory in Phraseography“ (5045) koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

Frazeografska obrada hrvatskih i ruskih rodno obilježenih frazema

U svrhu analize načina na koji se u hrvatskoj i ruskoj frazeografiji osvještavaju i opisuju rodni elementi u frazemima ovdje se daje pregled nekih osobitosti leksikografske obrade rodno obilježenih frazema u nekoliko hrvatskih i ruskih frazeoloških rječnika biranih prema kriteriju njihove znanstvene i kulturne važnosti.

2.1. Frazemi koji su u potpunosti rodno ograničeni u upotrebi i odnose se isključivo na referenta jednoga spola u analiziranim se rječnicima navode i tumače na nekoliko načina jer niti u hrvatskoj niti u ruskoj frazeografiji ne postoji jedinstven način njihove obrade koji bi se sustavno provodio.

Kod najvećeg broja takvih frazema informacija o rodnoj ograničenosti izražena je eksplicitno u tumačenju, odnosno uključuje se u tumačenje frazeološkog značenja korištenjem leksema koji nedvojbeno upućuju na spol referenta. Tako uz pojedine frazeme koji se odnose isključivo na ženu u značenju možemo naći lekseme tipa *žena*, *женщина* i sl. dok se frazemi koji upućuju isključivo na muškarca kao referenta tumače pomoću leksema kao što su *muškarac*, *мужчина* i sl. U hrvatskim i ruskim frazeološkim rječnicima takvi frazemi navedeni su na sljedeći način:

laka roba – žena sumnjiva morala (HFR)

stari jarac – star (stariji) muškarac koji napastuje mlade djevojke (žene), stari pokvarenjak (HFR)

глиста глистой – об очень худой, тощей женщине (BSRNS)

сцепиться (налететь друг на друга) как два петуха – о жаркой ссоре или жестокой драке двух задиристых мужчин по какому-л. незначительному поводу (BSRNS).

Ponekad je rodna informacija tek implicitno sadržana u tumačenju frazeološkog značenja na način da se na ženu ili muškarca kao isključivog referenta upućuje posredno. Na primjer, na specifičan način na muškarca kao isključivog referenta upućuje tumačenje značenja frazema *crnogorski kum*. U definiranju frazeološkog značenja koristi se leksem *osoba* koji se može odnositi na oba spola, ali se naglašava da ta osoba zamjenjuje mladoženju čime se indirektno upućuje na muškarca kao referenta. Na sličan je način objašnjeno prvo od dvaju značenja ruskog frazema *на-ставить (приставить, приклеить, надеть) рога* кому. U tumačenju se ukazuje na to da je riječ o prevari muža, a samim time podrazumijeva se da je referent frazema žena. U drugom značenju na muškarca kao referenta eksplicitno upućuje leksem *любовник*. Obrada ovih dvaju frazema u rječnicima je sljedeća:

crnogorski kum – osoba koja bi zamijenila mladoženju prve bračne noći (FRHSJ)

наставить (приставить, приклеить, надеть) рога кому – 1. Изменить мужу. 2. Стать любовником чьей-л. жены (BSRP).

U frazeološkim rječnicima obaju analiziranih jezika, iako rijetko, nalazimo i slučajeve kada je kod leksikografske obrade frazema koji su u potpunosti rodno ograničeni u upotrebi rodna informacija sasvim izostavljena i ni na koji se način korisnika rječnika ne upućuje na činjenicu da je riječ o frazemu koji se odnosi samo na ženu ili samo na muškarca. Najčešće je to slučaj kod frazema koji u svom sastavu sadrže komponentu koja na određeni način upućuje na spol referenta. Ovakav tip leksikografske obrade frazema nalazimo, na primjer, kod nekih zoonimnih frazema koji se odnose isključivo na muškarca:

seoski bik – gruba/pohotljiva osoba (FRHSJ)

сильный (*моуцный, могучий*) *как лев* – о человеке, наделённом незаурядной физической силой (BSRNS).

Poseban leksikografski izazov predstavljaju frazemi poredbene strukture koji su rodno ograničeni u upotrebi. U slučaju pridjevskih poredbenih frazema koji su u upotrebi ograničeni isključivo na muškarca kao referenta iz kanonskog oblika frazema s pridjevskom komponentom u muškom gramatičkom rodu korisniku nije vidljivo da se frazem u upotrebi ne koristi za ženu kao referenta jer se na isti način, tj. u kanonskom obliku s pridjevskom komponentom u muškom rodu, navode i oni frazemi koji se mogu odnositi na pripadnike obaju spolova. Stoga u frazeološkim rječnicima ponekad nalazimo specifičan način navođenja i tumačenja pridjevskih poredbenih frazema ograničenih u upotrebi isključivo na ženu kao referenta. Tada je informacija o rodnoj ograničenosti sadržana i u obliku u kojem se frazem navodi i u značenju. Naime, suprotno uobičajenoj praksi navođenja kanonskog oblika pridjevskih poredbenih frazema s pridjevom u muškom gramatičkom rodu, u ovakvim slučajevima nalazimo pridjevsku komponentu u ženskom rodu. Na taj način sam oblik u kojem se frazem navodi postaje svojevrsan signal o rodnoj ograničenosti u upotrebi. Tako su, primjerice, zabilježeni sljedeći frazemi:

ravna kao daska – koja je bez izraženih oblina, koja nema izražene grudi i stražnjicu (HFR)

стройная как березка – об очень стройной, гибкой, грациозной молодой девушке. (BSRNS).

2.2. U rodno obilježenoj frazeologiji značajno je veći broj frazema koji su u upotrebi tek djelomično ograničeni u upotrebi, a češće se koriste u odnosu na referenta određenog spola. U obradi takvog tipa frazema u hrvatskim i ruskim frazeološkim rječnicima također ne postoji jedinstven način na koji se u rječnički članak uvodi rodna informacije, već se oni navode i tumače na nekoliko načina.

Rodna informacija najčešće se dodaje u zagradama u okviru tumačenja frazeološkog značenja kao podatak koji govornika upućuje na ispravno korištenje frazema. Takva informacija o rodnoj ograničenosti u upotrebi svoje je mjestu u rječničkom članku pronašla prije svega zbog toga što niti sastav frazema niti slika

u njihovoj pozadini ne upućuju neposredno na spol referenta. U rječnicima će takav način leksikografske obrade izgledati ovako:

držati koga pod papučom – držati koga u zavisnosti/u vlasti (o mužu i ukućanima) (FRHSJ)

kao od brda (brijega, stijene) odvaljen – snažan, jak, nabijen, fizički izrazito razvijen, jake tjelesne građe /ob. o muškarcu/ (HFR)

под башимаком (быть, находиться) – в полной зависимости, беспреклонном подчинении (обычно – о зависимости мужа от жены) (BSRNS)

божий одуванчик – об очень старом человеке (чаще о женщине) (FSRLJ).

Ponekad na djelomičnu rodnu ograničenost s obzirom na spol referenta upućuje način na koji je u rječničkom članku protumačeno njihovo značenje. Na primjer, u slučaju frazema s imenicom *papuča* kao komponentom iz prvog dijela definicije frazeološkog značenja vidljivo je da se radi o frazemu koji opisuju prvenstveno odnos žene i njoj podčinjenog muškarca zbog čega se najčešće odnosi na osobu muškog spola kao referenta:

biti pod papučom – pokoravati se ženi u svemu, biti podčinjen/pokoran (HFR).

Postoje i slučajevi kada se rodna informacija koja upućuje na djelomičnu rodnu ograničenost u upotrebi u potpunosti izostavlja iz rječničkog članka. Na primjer, iako se hrvatski frazem *držati tri ćoška (kuće)* i ruski *куриные (цыплячьи) мозги* u koro gotovo uvijek odnose na ženu kao referenta, u rječnicima su obrađeni na sljedeći način:

držati tri ćoška [kuće] – vršiti glavninu posla (u kući) (FRHSJ)

куриные (цыплячьи) мозги у кого – о глупом, ограниченном человеке (BSRP).

Informacijom koja bi korisnika rječnika upućivala na to da se češće koriste za referenta jednog spola uglavnom nisu popraćeni frazemi prilično kompleksnog značenja kojima se može opisati kako odnos čovjeka prema čemu neživome tako i međuljudski odnosi te ponašanje jednog čovjeka prema drugom. Takvi se frazemi učestalo koriste u kontekstu ljubavnog odnosa između žene i muškarca i tada se mnogo češće odnose na referenta jednoga spola. Primjerice, frazem *čuvati (držati i sl.) koga, što kao kap vode na dlanu* odnosi se na muškarca kao referenta ukoliko se njime opisuje odnos jednog ljubavnog partnera prema drugom. Budući da se radi o frazemu kod kojeg niti jedna od sastavnica ne upućuje na ograničenost u upotrebi, a pozadinska slika također nije nikakav indikator postojanja ograničenja s obzirom na spol, nepostojanje ovakvoga tipa informacije može se smatrati nedostatkom za korisnika rječnika. U rječniku je on prikazan na sljedeći način:

čuvati (držati i sl.) koga, što kao kap vode na dlanu – nježno voljeti koga, biti

pažljiv (dobar, nježan) *prema komu*, pažljivo čuvati *koga, što*, čuvati kao najveću dragocjenost *koga, što* (HFR).

O mogućnostima frazeografske obrade rodno obilježenih frazema hrvatskoga jezika

Iz provedene analize vidljivo je da svijest o potrebi upućivanja korisnika rječnika na informaciju o rodnoj specifičnosti i ograničenosti u upotrebi raste u protekla dva desetljeća, ali u ovdje promatranim rječnicima još uvijek ne postoji razrađen sustav uključivanja takvog tipa informacije u rječnički članak koji bi se dosljedno provodio. Imajući u vidu rezultate koje je provedena analiza nekih od relevantnih rječnika obaju jezika pokazala, moguće je na temelju uočenih nedostataka i nedosljednosti predložiti način na koji bi se oni prevladali.

3.1. Polazišna točka za uvođenje informacije o rodnoj ograničenosti u frazeološke rječnike općeg tipa trebalo bi biti razlikovanje rodno obilježenih frazema koji se isključivo odnose na osobu jednog od dvaju spolova od djelomično rodno ograničenih frazema koji se ne odnose isključivo na ženu ili muškarca, ali se češće koriste za referenta određenog spola. Osnovni razlog za to je postojanje mogućnosti uključivanja podatka o spolu osobe na koju se frazem odnosi u tumačenje ili definiciju značenja samo kod frazema koji se isključivo povezuju s osobom jednoga spola, budući da takva praksa nije moguća kod djelomično rodno ograničenih frazema.

Ukoliko se frazem isključivo odnosi na ženu ili muškarca tumačenje njegova značenja moglo bi biti oblikovano tako da se upotrebom leksema koji nedvojbeno upućuju na biološki spol kod korisnika osvještava rodna specifičnost frazema. Usto bi primjeri upotrebe koji se pritom navode trebali biti birani tako da zorno ilustriraju i taj rodni element u značenju frazema. Na primjer, frazem *rasplodni bik* mogao bi biti obrađen na sljedeći način:

rasplodni bik muškarac koji često mijenja seksualne partnerice

Cetinski bi trebao prijeći u Mormone koliko je imao žena i brakova. Neće ni ova dugo. Udat će se za paru. Šta bi inače s tim ružnim RASPLODNIM BIKOM?! (G²)

Ukoliko je zbog kategorijalnog značenja u tumačenje teško uključiti leksem kojim bi se direktno ukazivalo na spol osobe na koji se frazem odnosi, informacija o rodnoj ograničenosti može biti sadržana posredno. Na taj bi se način, primjerice, mogao protumačiti glagolski frazem *ganjati suknje* iz čijeg je značenja zbog prisutnosti leksema *žena* kao objekta radnje vidljivo da se frazem odnosi na

---

² G – oznaka za primjer pronađen pomoću mrežnog pretraživača Google.

muškarca, budući da je u svijesti govornika hrvatskog jezika još uvijek dominantna predodžba o čovjekovoj heteroseksualnosti. U rječniku bi se mogao navoditi ovako:

ganjati suknje rado i učestalo osvajati žene

Ne želiš valjda reći da bih trebao GANJATI SUKNJE umjesto da razmišljam o smislu života? (G)

U slučaju pridjevskih frazema poredbenog strukturnog tipa već sam kanonski oblik frazema može sadržavati informaciju o rodnoj ograničenosti frazema. U frazeografskoj praksi uvriježeno je da se kao kanonski oblik navodi oblik s pridjevskom sastavnicom u muškom gramatičkom rodu. Međutim, ukoliko se frazem odnosi isključivo na osobu ženskog spola kao referenta pridjevka bi sastavnica trebala biti u ženskom rodu, budući da se zbog rodnog ograničenja ona nikad ne upotrebljava u gramatičkom obliku muškog roda. S druge pak strane, kada je takav tip frazema u upotrebi ograničen samo na muškarca kao referenta u njegovu bi tumačenju trebalo u zagradama dati informaciju o tome. U suprotnom bi korisnik upravo zbog tradicije navođenja kanonskog oblika tog tipa frazema s pridjevom u muškom rodu mogao pogrešno zaključiti da se frazem može odnositi na osobe obaju spolova. Poštujući frazeografsku tradiciju ovakav tip frazema koji nije ograničen s obzirom na spol referenta navodio bi se s pridjevskom sastavnicom u muškom rodu bez dodatnog upućivanja na spol referenta, ali bi kao ilustraciju bilo dobro uključiti primjere iz kojih je vidljivo da se frazem u podjednakoj mjeri koristi za referente obaju spolova. U skladu s tim principom pridjevski poredbeni frazemi mogli bi se obrađivati na sljedeći način:

tanka kao jasika vrlo vitka

Prošle su godine, a ona je ostala zamamna ljepotica anđeoskog lica, uvijek elegantna, TANKA KAO JASIKA... (Gloria, 2010)

debeo kao prasac vrlo debeo /o muškarcu/

Ta ipak sam ja običan doministar, Visočanstvo, i nikako ne bih mogao gledati kako moj ministar koji je, kao što rekoh, DEBEO KAO PRASAC, tužno gleda kako se ja gostim... (G)

blijed kao krpa vrlo blijed

U licu izgleda kao da u njemu nema ni kapi krvi. „BLIJED je KAO KRPA“, govori Globusu jedan sugovornik iz Zadra. (G)

Prije točno dvije godine uletjela sam na Novu TV, u veliku konferencijsku, potpuno krvavih ruku do lakta, lica oblivenog suzama, BLIJEDA KAO KRPA, tresla sam se i bila iscrpljena kao pred rušenje u nesvijest. (G)

Za rodno obilježene frazeme s djelomičnim ograničenjem u upotrebi nije moguće definirati i uobličiti značenje na način da se u njega uključe leksemi

koji nedvojbeno upućuju na spol osobe na koju se najčešće odnose. Bez obzira na moguće poteškoće za autora rječnika očito je da rodna informacija predstavlja važan element frazeološkog značenja i svakako je potrebno korisnika rječnika uputiti na rodnu specifičnost takvih frazema. Naime, upravo ovaj tip frazema čini veći dio rodno obilježene frazeologije i treba uzeti u obzir činjenicu da se frazemi koji se u znatno većoj mjeri odnose na jedan biološki spol, ne mogu koristiti uvijek i u svakom kontekstu za oba spola, a u suprotnom se njihovom upotrebom često postiže ironični ili komični efekt. Problem kako ukazati korisniku na djelomičnu rodnu ograničenost u upotrebi najčešće se rješava uvođenjem takve informacije kao dodatnog tumačenja unutar značenja u zagradama, a to je ujedno i najbolji način da se kod korisnika osvijesti rodna specifičnost takvog tipa frazema. Dakako, u tom bi slučaju trebalo paziti da na ovaj način uobličena rodna informacija bude sastavni dio značenja svih takvih frazema. Pritom bi, ukoliko rječnik nije ograničen opsegom, bilo dobro kao ilustraciju značenja navesti i primjer u kojem frazem upućuje na osobu onog spola na koji se najčešće odnosi, ali i rjeđi primjer suprotne upotrebe za osobu drugog spola iz kojeg bi bila vidljiva konotacija koju frazem u takvom slučaju često poprima. Tako bi, primjerice, frazem *glava obitelji* koji se u upotrebi daleko češće odnosi na osobu muškog spola mogao biti obrađen na sljedeći način:

glava obitelji osoba koja ima glavnu ulogu u obitelji (ob. o muškarcu)

Princip autoriteta služi kao osnova za razlikovanje muških i ženskih uloga, kao osnova za zahtijevanje poslušnosti djece i žena u odnosu na „GLAVU OBITELJI“.
(G)

Jin i jang, ženska i muška energija, kod nas su definitivno bile poremećeni: Dubravka je bila ta koja je bila GLAVA OBITELJI, a ja samo onaj koji je slijedi i tek prividno nosi hlače. (G)

3.2. U frazeološkim rječnicima u kojima se frazemi obrađuju na specifičan način jer im nije cilj popisati i obraditi što veći broj frazema određenog jezika, moguće je dati iscrpniji opis značenja frazema i situacija u kojima se oni koriste. Rječnik rodno obilježenih frazema, kakav zasad ne postoji niti za hrvatski niti za ruski jezik, također bi bio tip rječnika kojem primarni cilj nije obuhvatiti što veći broj frazema već opisati korpus rodno specifičnih frazema koji su u upotrebi potpuno ili djelomično ograničeni s obzirom na spol osobe na koju se odnose. Budući da bi takav rječnik prvenstveno imao zadatak opisati značenje i specifičnosti upotrebe rodno obilježene frazeologije, a samim bi time sadržavao ograničen broj frazema koji bi se u njemu obrađivali, u njemu bi rodna informacija mogla činiti zasebni dio rječničkog članka. Primjeri upotrebe mogli bi biti birani tako da ilustriraju potpunu ili djelomičnu ograničenost u upotrebi. Primjerice, frazem *laka roba*, u potpunosti ograničen na osobu ženskog spola, te frazem *glava obitelji*, koji se u upotrebi odnosi najčešće na osobu muškog spola, mogli bi biti obrađeni na sljedeći način:

laka roba promiskuitetna žena

♀ isključivo o ženi koja lako stupa u seksualne odnose ili često mijenja seksualne partnere

Ženama se često govori da će ih, ako se upuste u seksualne odnose na prvom sastanku, smatrati LAKOM ROBOM i nepodobnima za ozbiljnu vezu. (24 sata, 2012)

glava obitelji osoba koja ima glavnu ulogu u obitelji

♂ najčešće o muškarcu koji sukladno tradicionalnoj rodnoj ulozi osigurava financijsku egzistenciju obitelji

Princip autoriteta služi kao osnova za razlikovanje muških i ženskih uloga, kao osnova za zahtijevanje poslušnosti djece i žena u odnosu na „GLAVU OBITELJI“. (G)

Zbog upute o rodnoj ograničenosti frazema u obliku zasebne informacije u okviru rječničkog članka sama definicija značenja mogla bi biti sažetija, a svi elementi značenja koji su neposredno vezani uz rodnu obilježenost pronalazili bi svoje mjesto unutar te zasebne informacije. Osobito je to prikladno za uključivanje upute o ograničenosti frazema s obzirom na dob referenta koja se u određenom broju frazema povezuje s rodnom ograničenošću. To je, na primjer, vidljivo kod frazema kao što je *oblačiti se/obući se kao <stara> baba* koji bi u takvom tipu rječnika mogao biti obrađen na sljedeći način:

oblačiti se/obući se kao <stara> baba oblačiti se/obući se staromodno

♀ isključivo o mlađoj ženi koja se odijeva suviše staromodno

A izuzev svega cura je jako mlada i nije uopće ružna, a OBLAČI SE K'O STARA BABA. Imala je neki crni kaput do poda i neke odvratne cipele. Falio joj je samo rubac na glavi. (G)

Prikazana i analizirana obrada rodno ograničenih frazema u hrvatskim i ruskim frazeološkim rječnicima svakako upućuje na potrebu teorijskog promišljanja o mogućnostima uključivanja rodne informacije u frazeološke rječnike, a zatim i na nužnost što skorije i dosljednije primjene te teorije u frazeografskoj praksi obaju jezika. U tom smislu, ovdje predloženi način obrade rodno obilježenih frazema hrvatskoga jezika tek je mali doprinos u rješavanju ovog vrlo aktualnog leksikografskog problema.

LITERATURA

- Piirainen 1999: Piirainen, E. Geschlechtsspezifik in der deutschen Phraseologie – In: *Germanistisches Jahrbuch GUS (Das Wort)*. Moskau, 1999, s. 97 – 122.
Vas'kova 2006: Васькова, О. А. Гендер как предмет лексикографического описания (на

материале фразеологии). Диссертация. Москва: МГЛУ, 2006.
Zykova 2002: Зыкова, И. В. *Способы конструирования гендера в английской фразеологии*, Москва: Едиториал УРСС, 2002.

IZVORI

- BSRNS:** Мокиенко, В. М., Никитина, Т. Г. *Большой словарь русских народных сравнений*. Москва: Олма Медиа Групп, 2008.
BSRP: Мокиенко, В. М., Никитина, Т. Г. *Большой словарь русских поговорок*. Москва: Олма Медиа Групп, 2013.
FRHSJ: Matešić, J. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga, 1982.
FSRLJ: Фёдоров, А. И. *Фразеологический словарь русского литературного языка*. Москва: АСТ, 2008.
HFR: Menac, A., Fink Arsovski, Ž., Venturin, R. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.